

Tóth Krisztina¹

A Rerum novarum megszületésének történeti kontextusa²

1. Bevezetés

A 19. században a technika és a tudomány számottevő fejlődése következtében felgyorsult és jelentős méreteket öltött az iparosodás. Ehhez társult a szabad piacgazdaságot hirdető gazdasági liberalizmus, amely sokrétű társadalmi-politikai problémát hozott felszínre. Az urbanizáció és a munkásság kizsákmányolása korábban nem tapasztalt intenzitással zajlott, ami fokozta a társadalmi egyenlőtlenségeket. A liberális kapitalizmus belső ellentmondásaira kereste a választ a szociológia, a jog, az államelmélet és a közgazdaságtan területén a katolikus egyház is. Ahogy a témával foglalkozó Gergely Jenő látta: nem pusztán a szocialisták és az ateista, egyházellenes marxista szocializmus által felvetett megoldások ellenében történt mindez, hanem egy saját belső logikára épülő útkeresés is kezdődött katolikus részről az alapvető evangéliumi üzenetre támaszkodva (GERGELY 1998: 827–828).

Kik és milyen háttérrel vettek részt ebben az útkeresésben? Milyen szempontból foglalkoztak szociális kérdésekkel a katolikusok a *Rerum novarum* megjelenése előtt a 19. században? Ez mennyiben és hogyan járult hozzá a 2021-ben 130 éves enciklika kiadásához? E kérdéseket járom körül szintetizáló tanulmányomban a korábbi szakirodalom eredményeire támaszkodva, kiemelve egy-egy fontosabb gondolkodót, trendet, tézist, rámutatva ezek összefonódásaira.³

¹ Levéltári delegátus, Vatikáni Magyar Levéltári Kirendeltség.

² A tanulmány az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében készült, a 2021. szeptember 21-én a Nemzeti Közszerződési Egyetemen a *Rerum novarum* 130 konferencián elhangzott előadás némileg kibővített változata.

³ A téma és a hozzá kapcsolódó összes szakirodalom teljes körű áttekintése meghaladná e tanulmány kereteit, ezért vállalkozom csak a szociális mozgalom egy-egy jelentősebb gondolkodója főbb elképzeléseinek bemutatására. A kérdés iránt bővebben érdeklődő olvasó számos további szakirodalmat talál a bibliográfiában.

2. A szociális mozgalom katolikus gyökerei

A szociális mozgalom katolikus gyökereit Németországban, pontosabban a Német Szövetségben (1815–1866) kell keresni, ahová az ipari forradalom némi késéssel érkezett meg, az 1850–1870-es években. Azonban a népesség jelentős növekedése miatt (1780-ban még csak 21 millió, 1850-ben már 35 millió, 1875-ben pedig 43 millió ember élt itt) a pauperizmus jóval korábban jelentkezett, ugyanis az ilyen mértékű népességszaporulattal az agrár- és korai ipari termelés nem tudott lépést tartani (ADRIÁNYI 1995: 168). A kérdés megoldását nehezítette, hogy az 1871-ben megalakult császári Német Birodalom más-más vallási és kulturális hagyománnyal rendelkező, eltérő gazdasági fejlettségű területeket egyesített (NÉMETH 2011: 71). Vallási téren a protestantizmus élvezett széles körű autonómiát, míg a katolikus egyház az oktatás-művelődés intézményeinek ellenőrzéséért kultúrharcot vívott az állammal. Ennek során létrehozta önálló egyesületekkel, érdekvédelmi szervezetekkel bíró szubkultúráját, amelynek politikai képviselője is létesült a munkáskérdés megoldását szintén zászlajára tűző Centrumpártban (NÉMETH 2011: 72). E törésvonalak mentén erősödtek fel a munkások helyzetének javítására tett katolikus erőfeszítések.

Az első német katolikusok, akik felvetették a szociális kérdéssel történő foglalkozás szükségességét a 19. század elején, Adam Heinrich Müller közgazdász és politikus, a gazdasági romanticizmus előfutára, valamint Franz von Baader orvos és filozófus voltak. Müller 1808-ban drezdai előadásában követelte a munkások megbecsülését egy olyan társadalmi rendben, ahol a munka és a tőke egyensúlyban állnak egymással. Baader úgy vélte, hogy a szociális kérdést nem lehet kizárólag jótékonykodással megoldani, és a megújult rendi társadalomban a munkásságnak érdekképviselőre van szüksége. Franz Joseph Buß jogász, katolikus politikus pedig 1837-ben a badeni parlamentben a munkásokat védő törvényeket sürgetett. A liberalizmus térhódítása miatt azonban ezek az elképzelések nem realizálódtak (ADRIÁNYI 1995: 168–169).

A következő jelentős mérföldkő a német szociális mozgalmak történetében 1863, amikor Ferdinand Lassalle zsidó származású jogász és politikus Lipcsében megalakította az Általános Német Munkásegyletet (Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein), amely több mint tíz évvel később, 1875-ben egyesült a Szociáldemokrata Munkáspárttal (ADRIÁNYI 1995: 169). A szervezet fő célja az általános, egyenlő, közvetlen választójog kivívása, valamint az állam demokratizálása volt. Ezek a kor liberális törekvéseivel egyeztek, azonban képviselőik a demokrácia érvényesülését merőben másként képzelték el: a szabadságjogok

elvi biztosítása mellett az állam jelentős gazdasági szerepvállalásával kívánták megvalósítani. Abból indultak ki, hogy a vállalkozók célja a profit maximalizálása érdekében a munkások bérének minimális szinten tartása, ezzel szemben az államnak támogatnia kell a munkahelyek szabad társulásait és a termelőszövetkezetek megalapítását. Ez garantálná a jövedelmek igazságosabb elosztását. Lassalle törekvése állásfoglalásra készítette a német katolikus egyházat is (NÉMETH 2011: 73).

E téren Wilhelm Emmanuel von Ketteler lett a német katolikusok szócsöve, akit 1844-ben szenteltek pappá (WALLACE 1966: 183) és 1850-ben neveztek ki mainzi püspökké. Elképzelései a munkáskérdésről a *Rerum novarum*-ban is megjelennek. XIII. Leó még perugiai püspökként francia nyelven tanulmányozta írásait, és később egy helyütt „nagy elődjeként” jellemezte.⁴ Ketteler már az 1848-as frankfurti első katolikus nagygyűlésen, ún. Katholikentagon – ahol az említett Buß is felszólalt – beszédet mondott a társadalmat sújtó szegénységről.⁵ Ugyanebben az évben a mainzi székesegyházban hat adventi prédikációt tartott, amelyekben a Szentírásból kiindulva, arra reflektálva fogalmazta meg adventi üzenetét, iránymutatását a közösség életének alakítására vonatkozóan, kiterjesztve azt a katolikus egyházra és a világra is (O'MALLEY 2008: 65). Az első kettőben a javak egyenlő és igazságos elosztásáról beszélt, a magántulajdon szükségessége és közösségi rendeltetése mellett foglalva állást. A harmadikban az emberek szabadságáról volt szó, az önzés ellenében az istengyermekség szabadságát középpontba állítva. A negyedik prédikációban a társadalmi igazságtalanságról, az ötödikben a családról, a közösségről és az államról értekezett, míg az utolsó a szülői, baráti, tanári tekintélyről és a példaképek iránti tiszteletről szólt (BIRHER 2018: 29). Beszédeiben a szociális kérdést elsősorban a tulajdon használatának összefüggésében vizsgálta, annak erkölcsi oldaláról, Aquinói Szent Tamás filozófiája nyomán (SZABÓ–GYORGYEVICS 2017: 34). Összességében – ahogy O'Malley látja – Ketteler életrajzírói egyetértenek abban, hogy bár e prédikációk nem tartalmaznak kifejezetten eredeti gondolatokat teológiaiilag, szociológiaiilag, politikailag és filozófiaiilag, ezek jelentették a katolikus egyház részéről az első egységes választ a növekvő társadalmi krízisre. Azaz az elérhető elméleti tanítást a mainzi püspök foglalta először össze, és az ő beszédei adták a koherens, egységes álláspont alapját (O'MALLEY 2008: 66–67).

⁴ Vö. MUELLER 1984: 70; EISSRICH 2017: 11.

⁵ Vö. SZÉKELY 2007: 210; MICH 2004: 6.

1864-ben publikálta *A munkások kérdése és a kereszténység* [*Die Arbeiterfrage und das Christentum*] című művét, amelyben azt állította, hogy csak a kereszténység kínál eszközöket a munkásosztály helyzetének javításához. Ezek közé tartoznak nemcsak a keresztény szeretetszolgálat hagyományos formái, a munkaképtelen munkások intézményes segítése, a keresztény családeszmény megerősítése és a kereszténység tanainak érvényesítése, hanem a munkások egyesületekbe (kézműves- és legényegyletekbe), valamint ún. „productiv társulatokba” tömörülésének támogatása is. Az utóbbiak Ketteler elképzelése szerint olyan termelői közösségek, amelyekben a tagok, így a munkások nemcsak munkabérben, hanem az üzleti nyereség osztalékában is részesülhetnek (KETTELER 1864: 74–113; SZABÓ–GYORGYEVICS 2017: 35; TÓTH 2021).

Ketteler és Lassalle nézetei sok ponton találkoztak, a liberalizmusellenesség csak az egyik volt ezek közül. A püspök egyetértett a politikussal abban, hogy a korlátlan kapitalizmusnak utat kell engednie egy olyan társadalomnak, amelyben a munkavállalók is részesednek a nyereségből. Mint láthattuk, szövetkezeti társulatok megalakítását is fontosnak tartotta, azonban felfogása az állam szerepéről eltért Lassalle-étól: a magántulajdon szentségét hangsúlyozva elutasította, hogy a gazdagokat adóztatással kényszerítsék a munkásszövetkezetek támogatására. A megoldást inkább a munkások és munkaadók keresztény lelkiületében és abban látta, ha a gazdag tőkések önkéntes alapon segítik a munkások érdekképviseleti szerveződését (WALKER 1967: 50). Maga is jelentős összeget áldozott szövetkezetek alapítására. Bár kezdetben az államot ezek anyagi támogatásába sem szerette volna bevonni, 1869-ben a fuldai püspökkari konferencián elmondott beszédében már egyértelműen állást foglalt annak beavatkozási és segélyezési kötelezettsége mellett. Azon a véleményen volt, hogy az államnak – a tőkés kizsákmányolással szemben – megfelelő szociálpolitikai eszközökkel, törvényhozással és társadalmi felelősségvállalással kell a munkássághoz viszonyulnia (SZABÓ–GYORGYEVICS 2017: 35). Például be kell tiltania a gyermekmunkát, szabályoznia a munkaidőt és bezáratnia az egészségre ártalmas munkahelyeket.⁶

Mindemellett Ketteler meg volt róla győződve – és ez szintén jelentős eltérés Lassalle nézeteihez képest –, hogy az állam önmagában képtelen a szociális kérdést rendezni, szükség van tehát az erkölcsi normákra, az egyházra és intézményrendszerére, amely az emberben Isten képelmét látja, és amely az emberi

⁶ Vö. SZÉKELY 2007: 211; BIRHER 2018: 31; ADRIÁNYI 1995: 170.

méltóság alapja és a társadalmi problémák megoldásának sarokköve (BIRHER 2018: 30). E gondolatok a *Rerum novarum*ban is visszaköszönnek. 1869-ben Ketteler kifejtette a munkásosztály szakszervezeti sztrájkolási jogát is, püspöktársainak pedig hét pontból álló programot vázolt fel, amelyben megfogalmazta például, hogy a munkások kapjanak saját lelki vezetőt, illetve hogy minden egyházmegyében legyen egy munkáskérdéssel foglalkozó központi iroda (ADRIÁNYI 1995: 170). Egyértelművé tette az egyház politikában történő aktív részvételének szükségességét is: az 1871-ben megalakult német Centrumpárt képviselője lett, amely a szociális kérdést hivatalosan is zászlajára tűzte (BIRHER 2018: 33).

Ketteler bizalmas munkatársa volt Christoph Moufang mainzi teológiai tanár, akit IX. Pius pápa kinevezett az I. Vatikáni Zsinat konzultorának, és mint ilyen négy zsinati dekrétumtervezet kidolgozásában is részt vett. A szociális kérdésről adott szakvéleményében elítélte azoknak a kormányoknak a politikáját, amelyek kizárólag az államnak követeltek minden jogot ezen a téren, megfosztva az egyházat a rászorulóknak segítségének lehetőségétől. Ugyanakkor nem zárta ki, hogy az egyház mellett az állam is tevékenyen szerepet vállaljon a szociális kérdés megoldásában. Úgy vélte, meg kell értetni a hívekkel, hogy ha az egyház el is ítéli a kommunizmus és a szocializmus tévedéseit, a védtelenek kizsákmányolásával sem ért egyet. Moufang ennek kapcsán két dekrétumtervezetet is kidolgozott: az egyikben az egyház társadalmi kérdésben elfoglalt álláspontját fejtette ki, valamint hangsúlyozta a megfelelő szociális törvényhozás és munkásegyesületek felállításának szükségességét, a másokban pedig az egyházi karitást helyezte a középpontba. Gondolatait a *Decretum de pauperum operariorumque sublevanda miseria* című dokumentumba építették bele, amelynek általános ülésen történő tárgyalására a zsinaton már nem került sor (több idézettel az eredeti forrásokból lásd: PETRUZZI 1984: 124–131; lásd még: ADRIÁNYI 1995: 171; LASALA 2012). A szocializmussal való szembehelyezkedést és a munkáskérdéssel kapcsolatos katolikus tanítás megfogalmazását egy fiatal svájci püspök, Gaspard Mermillod is kérte a *Postulatum de Socialismo* című beadványában, amelyet rajta kívül még tizenöt püspök írt alá (LASALA 2012: 492; GRANDERATH 1890: 860).⁷ Ekkor azonban nem született iránymutatás a szociális kérdés katolikus

⁷ A dokumentum 1870. március 11-én kelt. Első sorában („Inter gravissima huius aetatis mala eminet Socialismus”) a szocializmust úgy jellemezték, mint amely a kor legsúlyosabb bajai közül is kiemelkedik.

szellemben történő megoldására nézve, ugyanis a pápa a zsinatot Róma 1870-es szárd–piemonti megszállása miatt felfüggesztette (GRANDERATH 1890: 497–500).

Mermillod ekkor hebroni címzetes püspök volt, aki beszédeiben a társadalmi szolidaritásra hívta fel a figyelmet, mert akárcsak Ketteler, úgy látta, hogy a katolikus egyház erkölcsi kötelessége a szociális kérdéssel történő foglalkozás. 1868. február 23-ai sainte-clotilde-i beszédében, amelyet a fiatal munkásokhoz intézett, is ezt hangsúlyozta:

„A munkásosztály ezen mozgalma a hegyekből lezúduló áradatnak tűnik, amely lerombolhat mindent, ami az útjába kerül, és romokat hagyhat a völgyeinkben. De a katolikus egyházé az a megtiszteltetés, hogy ezen erők elébe menjen, találkozzon velük, gátakat emeljen nekik, mederbe terelje a szilaj hullámokat, és bőséges, termékeny folyóvá alakítsa őket a 19. században.” (MERMILLOD 1868: 25; WALLACE 1966: 257)⁸

A felsőbb köröknek pedig közre kell működniük ebben, mivel ha ellen akarnak állni az áradatnak, az el fogja őket sodorni. A keresztény igazság fényében tanulmányozniuk kell a munkáskérdést, az alsóbb osztályoknak jó példát kell mutatniuk. A püspök szerint „[a]kinek a hivatása, hogy vezessen, annak nem szabad hamis ösvényeken járnia” (GIESSWEIN 1913: 77). A szociális kérdésben elfoglalt álláspontja hozzájárulhatott, hogy a XIII. Leó pápa által Franz von Kuefstein gróf javaslatára a téma vizsgálatára Rómában felállított kör, a *Circolo dei studi sociali ed economiche* tagja lett. Ez az akkor regnáló pápa által az egyház hivatalos filozófiájává emelt tomizmus fényében – amelynek célja a hit és a tudás összeegyeztetése, illetve utóbbinak az előbbi megerősítésére történő használata volt – tanulmányozta a munka természetét, a tulajdon és társadalom kérdését (WALLACE 1966: 262–263; PAULHUS 1980: 67–68). Ebbe a körbe tartozott és vele együtt gondolkodott Matteo Liberatore jezsuita atya is, aki a *Rerum novarum* első vázlatát formába öntötte.⁹

Olaszországban IX. Pius pápa non expedite – amely megtiltotta a katolikusoknak, hogy részt vegyenek a pápai területet elbitorló olasz állam közéletében – megakadályozta a katolikusokat, hogy politikai nyomást gyakoroljanak a reform érdekében. A katolikus társadalom megosztott volt: az intranszigensek elutasítottak minden kompromisszumot a királysággal, a tranzigensek ellenben épp a királyságot tekintették az új társadalom alapjának, ami megakadályozta

⁸ Az idézetek a szerző fordításai.

⁹ Vö. MISNER 1991: 444.

a hatékony fellépést (WALLACE 1966: 260–261). Ugyanakkor a kör megalapítása azt mutatja, hogy a pápa fontosnak tartotta a kérdést. Enciklikáiban 1891-ig mindössze e tévtanok és az egyház tanításának szembeállításáig, a kommunizmus, illetve szocializmus elítéléséig jutott,¹⁰ nem kínált fel intézményes katolikus megoldást a szociális kérdésre (RICCARDI 1997: 14). Mermillod 1883-ban tért vissza Svájcba, amikor a pápa Genf és Lausanne püspökévé nevezte ki (RIES 2017: 277). Később az említett Kuefstein gróffal együtt az 1884-ben megalakuló Fribourg-i Unió oszlopos tagja lett (PAULHUS 1980).

Kuefstein gróf Karl von Vogelsang köréhez tartozott (RIES 2017: 278), aki Porosz-Sziléziában született, de 1864-ben áttelepült Ausztriába, Bécsbe, 1872-től pedig Pozsonyban élt. Itt a *Der Katholik*,¹¹ majd a *Das Vaterland* című lapot szerkesztette, illetve 1879-től a keresztény szociális reformelképzeléseket publikáló *Österreichische Monatsschrift für Gesellschaftswissenschaft und Volkswirtschaft* című folyóiratot,¹² amelynek egyik alapítója is volt egyben (MADARAS 1970: 87; BLÜMEL 2009: 48; BOTOS 1993: 68–69). Különösen ez utóbbi hozzájárult, hogy a munkáskérdés benne legyen a köztudatban, és szellemileg előkészítette az 1880-as évek munkavédelmi törvényeit Ausztriában (BLÜMEL 2009: 51).

Vogelsang 1850-ben az akkor még berlini prépostként szolgáló Ketteler hatására tért át az evangélikusról a katolikus hitre és kezdett el a szociális kérdéssel foglalkozni (BLÜMEL 2009: 48; TÓTH 2021). Ő dolgozta ki az ún. hivatásrendi elméletet. Az volt a meggyőződése, hogy azonos foglalkozási ágon belül közös testületekbe kellene szerveződniük a munkásoknak és a munkaadóknak, így könnyebb lenne érdekeiket összehangolni. Amellett állt ki, hogy a munkásokat biztosítani kell öregség és betegség esetére, továbbá a piaci és áregyeztetések révén szeretne volna korlátozni a szabad versenyt. Bécsben találkozott René de La Tour du Pin márkival, aki katonai attaséként működött ott 1877-től 1881-ig, és éppen az ő egyik művéből ismerkedett meg a korporatív elvekkel, valamint Karl von Löwenstein herceggel, aki a német katolikus nagygyűlések szervezője (ezekről bővebben lásd: CSIBI 2018: 88–91) és a Centrum párt tagja volt, s közösen tanulmányozták a munkáskérdést (CZIRÁKI 1981: 382; HUBER 2003; TÓTH 2021).

La Tour du Pin úgy látta, hogy a kapitalizmus a többség kihasználása néhány ember javára, a munkakínálat és -kereslet törvényét barbárnak minősítette.

¹⁰ Vö. XIII. Leó pápa 1878.

¹¹ A lap 1874. január 1-től *Das Recht* néven jelent meg.

¹² A folyóirat később a *Monatsschrift für christliche Sozialreform* nevet vette fel.

Véleménye szerint nemcsak annyi bér illeti meg a dolgozót, ami arra elegendő, hogy éhen ne haljon, hanem annyi, amennyiből művelődni is tud. A Vogelsang nyomán megismert korporációs rendszer mellett érvelt, amelyben a korporáció szabná meg a munka feltételeit, irányítaná a részesedést, a munkásfelvételt és a szabadságolást, illetve biztosítóintézeteket és iskolákat tartana fenn (CZIRÁKI 1981: 382–383). Löwenstein hasonló elveket vallott: csehországi birtokán hozták létre 1883-ban a katolikus délnémet és osztrák szociálpolitikusoknak a társadalmi kérdés tanulmányozására szolgáló külön szervezetét (Freie Vereinigung katholischer Sozialpolitiker) (ADRIÁNYI 1995: 171; CHENAUX 1997: 256). Mind La Tour du Pin, mind Löwenstein az 1884-ben megalakuló Fribourg-i Unió alapító tagja, előbbi egyben ügyvezető főtitkára is lett (CZIRÁKI 1981: 382–383; TÓTH 2021).

3. A Fribourg-i Unió

A szálak tehát e nemzetközi katolikus egyesületben értek össze, ez jelentette a *Rerum novarum* egyik közvetlen előzményét. Létrehozását 1884. október 18-án határozta el Mermillod fribourg-i szalonjában és jelenlétében Löwenstein herceg, Kuefstein gróf, La Tour du Pin márkí és Louis Milcent. Innen származik a szervezet széles körben elterjedt és használt neve, a Fribourg-i Unió, míg a teljes neve Katolikus Gazdaság- és Társadalomkutató Egyesület volt (BOTOS 1993: 71; TÓTH 2021). Tagjainak száma változóan alakult: 1885. december 31-én 33, 1890-ben 57, majd 1891-ben 60 főt számlált a közösség. Közülük körülbelül tizenöten voltak rendszeresen jelen Fribourg-ban, leginkább olyanok, akik már 1884 előttről ismerték egymást, és évek óta tevékeny szerepet vállaltak a katolikus társadalmi mozgalomban (ORTELLI 2017: 25–26). A tágabb közösség 1885-től 1891-ig Európa minden szegletéből évente összegyűlt tanácskozni, 1889-et kivéve, amikor Normand J. Paulhus feltételezése szerint azért maradt el a találkozó, mert La Tour du Pint és az aktív francia tagokat lekötötte a francia forradalom centenáriumának ünneplése. Az éves gyűléseken a tagok a tomizmus szellemében tanulmányozták a tulajdon, a társadalom és a munka természetét, és célul tűzték ki az ezeket az elveket megtestesítő, a munkások helyzetét javító törvényhozás előmozdítását (PAULHUS 1980: 71; TÓTH 2021).

Az egyesület szerepét a *Rerum novarum* megszületésében egyes történeti munkák eltúlozzák, míg mások úgy vélik, hogy a szervezet nem gyakorolt jelentős hatást a pápai enciklikára, hiszen az nem vette át a Liberatore által felvázolt

korporatív elképzelést, sem az integrista álláspontot.¹³ Az értékelésnél ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy a Fribourg-i Unió önmagában sem volt homogén társulat: a paternalizmus, a korporativizmus és szociálrealista nézetek képviselőit tömörítette, sőt az egyes irányzatokon belül is különböző elképzelések nyilvánultak meg (lásd: BOTOS 1993: 74–75; TÖRÖK 2013). Ehhez hozzájárult a többféle földrajzi fókusz – Orтели szerint a három legfontosabb: a római, a francia, valamint az osztrák és német –, illetve az ezekben gyökerező eltérő kiindulópontok, hagyományok (sokkal bővebben lásd: ORTELLI 2017: 24–36). Most mindössze egy-két gondolatot emelek ki, amely a *Rerum novarum*-ban is feltűnt.

1886-ban az igazságos bér és az állami intervenció állt a fribourg-i megbeszélés középpontjában. A liberális felfogás szerint a munka pusztán szerződés volt: a munkás bérből adta idejét, erejét, és ennek arányában kapta fizetését, a munkaadó bármely más kötelezettsége a munkavállaló iránt pedig csak a szeretet erényéből fakadt. A Fribourg-i Unió tagjai azonban ezt másképp gondolták. A keresztényszocialista álláspontot a jezsuita Augustin Lehmkuhl atya foglalta össze. E szerint a munka nem pusztán árucikk, hanem a dolgozó személyes cselekedete, amelyvel erkölcsi jogot szerez arra, hogy megfelelő megélhetést biztosítson a maga és a családja számára, a fizetés pedig az elvégzett munka ellentételezése. Az volt a meggyőződése, hogy a minimumbért közvetlenül az emberi munka általános értéke szerint kell meghatározni, másodsorban elégségesnek kell lennie a dolgozó saját és családja fenntartására (PAULHUS 1980: 73–74; TÓTH 2021).

Hasonló gondolatok fogalmazódtak meg a *Rerum novarum*-ban is: „Amikor ugyanis [a munkás] erejét és szorgalmát másvalakinek a rendelkezésére bocsátja, ezt azzal a céllal teszi, hogy a létfenntartásához szükséges eszközöket megszerezze, s a végzett munkáért teljes jogot nyer nemcsak arra, hogy bérét követelje, hanem arra is, hogy azt tetszése szerint befektesse” (XIII. Leó pápa 1891: 4). „[A] kenyérkereső munka a keresztény bölcsélet fényében nem lealázó, hanem felemelő, mert az emberi élet fenntartásának tisztességes eszköze; ellenben rút és embertelen dolog az embereket a haszonszerzés puszta eszközeiként használni fel s őket többre nem becsülni, mint amennyit nyers munkajerejük ér” (XIII. Leó pápa 1891: 17).

¹³ Vö. BOTOS 1993: 72–73; BEDOUELLE 1997: 253–254.

A Fribourg-i Unió 1887. október 8-ai összejövetelén az állami beavatkozás kérdéséről tárgyaltak: fordulhat-e a közhatalomhoz a munkavállaló segítségért, ha nem tudja érvényesíteni a minimumbér iránti igényét a munkaadóval szemben. A jelen lévő 26 tag Lehmkuhl álláspontját osztotta: úgy gondolták, hogy a közvetlen intervenciótól az államnak általában tartózkodnia kell, azonban közbe kell lépnie, ha a munkaszerződésük nem biztosítja a létminimumot a munkások számára. A visszaéléseknek gátat kell szabnia, a magánvállalkozásokat össze kell hangolnia a közjával, valamint elő kell segítenie a vagyoni méltányos és igazságos elosztását. Összességében tehát a liberálisok elképzelésénél – akik úgy vélték, hogy a közhatalom beavatkozása gyengítené a munkás saját sorsának jobbítására irányuló törekvését – nagyobb teret engedtek az állami intervenciónak, azonban a szocialisták elgondolásánál kisebbet, hangsúlyozva a szubszidiaritás elvét és a beavatkozás korlátozott voltát (Kiss 2016; PAULHUS 1980: 74; TÓTH 2021). A *Rerum novarum*-ban a következőképpen jelenik meg ez a kérdés:

„Az állam irányítóinak mindenekelőtt általában és egységesen a törvények és intézmények olyan teljes rendszerén kell munkálkodniuk, amelynek eredményeképpen már magából az állam rendszeréből és irányításából mintegy automatikusan adódik a közösség és az egyének jóléte. A kormányzati bölcsességnek ugyanis ez a feladata, az államvezetőknek ez a sajátlagos kötelessége. [...] az államnak törvényes kötelessége a közjó előmozdítása. És minél nagyobb jólétet eredményez ez az általánosságban meglévő kormányzati bölcsesség, annál kevésbé szükséges a munkások jólétét külön, más utakon keresni” (XIII. Leó pápa 1891: 26).

„[A]z állam nem nyelheti el a polgárt, sem a családot; mindkettőt méltányos cselekvési szabadság illeti meg addig a határig, amíg a közérdek vagy az egyének joga sérelmet nem szenved; az államnak mindazonáltal nem kevésbé kell védelmeznie a közösséget és annak tagjait. [...] Ha tehát akár a közjót, akár egyes csoportok érdekeit kár éri vagy fenyegeti, s az másként el nem hárítható, vagy nem kezelhető, az állami tekintélynek kell közbelépnie” (XIII. Leó pápa 1891: 28).

1887-ben a magántulajdon kérdése is, amelyben szintén jelentősen eltért a liberálisok és a szocialisták véleménye, a Fribourg-i Unió ágendájára került. Az egyesület köztes álláspontot foglalt el: úgy vélte, hogy minden embert megillet a magántulajdon birtoklása, de ez alá van rendelve a közjónak, a társadalom javának, hiszen minden egyénnek alapvető joga a megélhetés, a társadalomnak pedig joga és kötelessége, hogy a családok és az ország lakosai számára a szokásos tulajdoni feltételeket biztosítsa (PAULHUS 1980: 74–75; TÓTH 2021). A magántulajdon természetét három évvel később a *Rerum novarum* is taglalta, a következőképpen:

„az embernek természetadta joga, hogy magántulajdonban, sajátjaként birtokoljon dolgokat. [...] Magántulajdon birtoklása – mint fentebb láttuk – az ember természetes joga, s ezt a jogát különösen a társadalmi életben nem csak szabad gyakorolnia, hanem ennek gyakorlása elháríthatatlan szükségszerűség is. »Magántulajdont birtokolni szabad, sőt az emberi élethez szükségszerű is.« (STh II-II, 66, 2). Ha azonban azt kérdezzük, hogy a javak felhasználása milyen legyen, az Egyház habozás nélkül így felel: »az embernek nem szabad rajta kívül álló dolgokat sajátjának tekintenie, hanem közösek, azaz szükség esetén könnyen ossza meg másokkal. Ezért mondja az apostol: az evilági gazdagoknak parancsold meg... hogy legyenek szívesen adakozók, osszák meg javaikat.« (II-II, 66, 2.) Természetesen senki sem tartozik másnak abból adni, ami saját vagy övéi szükségleteit elégíti ki, sőt még abból sem, amire tisztességes és társadalmi állásához illő megélhetéshez formál igényt, »mert senki sem köteles nem megfelelő módon élni« (II-II, 32, 6). Ha azonban szükségleteinkről, illetve a társadalmi helyzetünknek megfelelő életszínvonalról már gondoskodtunk, kötelességünk, hogy a feleslegből a szűkölködőknek adjunk: »Amiben bővelkedtek, abból adjatok alamizsnát« (Lk 11,41)» (XIII. Leó pápa 1891: 5, 19).

Az 1887. október 11-ei általános ülésen Mermillod püspök javaslatára a Fribourg-i Unió egy La Tour du Pin által készített feljegyzést küldött XIII. Leó pápának, amelyben arra kérték őt, hogy járjon közben a munkavállalókat védő nemzetközi törvényhozás megvalósulása érdekében. A kérést október 15-én az egyesület képviselőjében Albert de Mun tolmácsolta privát audiencián a szentatyának. Ő a következő év elején, 1888. január 30-án az unió kilenc tagját fogadta egy újabb meghallgatás keretében, amelynek során másolatot kért munkáikról és rendelkezéseikről. Pár nappal később, február 2-án kelt az a bizalmas memorandum, amelyben Mermillod, Henri Lorin szociológus és politikus, valamint Kuefstein gróf összegezték az unió nézeteit és célkitűzéseit (bővebben lásd: PAULHUS 1980: 76; ORTELLI 2017: 37–38, 45).

Két év múlva 1890. július 5-ei dátummal Liberatore atya, aki maga is a Fribourg-i Unió tagja volt, megszövegezte a jelentős visszhangot kiváltó *Rerum novarum* első vázlatát, amely még több változtatáson ment át, korporációs szemlélete sokat veszített éléből, amíg 1891. május 15-ére végső formába öntötték (bővebben lásd: ANTONAZZI 1957; ROMANI 1961; MISNER 1991; BOTOS 1993: 72–75; ORTELLI 2017: 99). A végeredmény, a pápai enciklika világosan körvonalazza a szociális ügyekkel kapcsolatos katolikus tanítást. Időzítése bizonyára nem véletlen: kevéssel korábban, 1890-ben Berlinben II. Vilmos nemzetközi konferenciát rendezett a munkáskérdésről, amelyre a pápát is invitálta. XIII. Leó képviseltette magát, és válaszlevelében az egyház fontos szerepét, iránymutatását hangsúlyozta a témában (GEOSITS 1931: 331). Összességében tehát az enciklika a szociális kérdés katolikus tanulmányozásának a 19. században kiforrott, leszűrt tapasztalatait foglalta össze, adaptálva azokat a pápaság helyzetéhez,

XIII. Leónak az egyház modern világban betöltött szerepéről alkotott elképzeléséhez, és egyben katolikus körökben új lendületet adott a témával történő aktív foglalkozásnak.

Felhasznált irodalom

XIII. Leó pápa (1878): *Quod apostolici muneris*.

XIII. Leó pápa (1891): *Rerum novarum*. Online: <https://katolikus.hu/dokumentumtar/rerum-novarum>

ADRIÁNYI Gábor (1995): A szociális kérdés a német és a magyar katolikus egyházban 1891 előtt. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 7(1–2), 167–176.

ANTONAZZI, Giovanni (1957): *L'enciclica Rerum novarum. Testo autentico e redazioni preparatorie dai documenti originali*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.

BEDOUELLE, Guy (1997): De l'influence réelle de l'Union de Fribourg sur l'encyclique *Rerum novarum*. In *Rerum novarum. Écriture, contenu et réception d'une encyclique*. Rome: École française de Rome, 241–254. Online: www.persee.fr/doc/efr_0223-5099_1997_act_232_1_5133

BIRHER Nándor (2018): A társadalmi megújulás két példája: W. E. von Ketteler és Hamvas Béla. *Deliberationes*, 11(2), 26–42. Online: https://epa.oszk.hu/04200/04291/00022/pdf/EPA04291_deliberationes_2018_2_026-042.pdf

BLÜMEL, Gernot (2009): *Der Personenbegriff in der Christlichen Soziallehre und -philosophie unter der besonderen Berücksichtigung von Vogelsang, Lugmayer und Messner*. Mesterszakos diplomamunka. Universität Wien. Online: <https://neuevolkspartei.wien/wp-content/uploads/2017/10/Diplomarbeit-Gernot-Blümel.pdf>

BOTOS Máté (1993): Adalékok az első szociális enciklika keletkezéstörténetéhez. *Sic Itur ad Astra*, (2–4), 67–76. Online: https://epa.oszk.hu/01000/01019/00024/pdf/EPA01019_sic_itur_ad_astra_1993_02-04_067-076.pdf

CHENAU, Philippe (1997): Les origines de l'Union de Fribourg. In *Rerum novarum. Écriture, contenu et réception d'une encyclique*. Rome: École française de Rome, 255–266. Online: www.persee.fr/doc/efr_0223-5099_1997_act_232_1_5134

CZIRÁKI László (1981): A *Rerum novarum* előestéjén. *Vigilia*, 46(6), 381–383. Online: https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1981_06_facsimile.pdf

CSIBI Norbert (2018): „A háború előtti háború” egyik fontos színtere. Katolikus nagygyűlések Európában az első világháború előtt. In VITÁRI Zsolt (szerk.): *Globális vetületek. Ünnepi kötet Fischer Ferenc 65. születésnapjára*. Pécs–Budapest: PTE

- BTK Történettudományi Intézet – Fakultás Kiadó, 87–102. Online: www.academia.edu/37213129/_A_haboru_elotti_haboru_egyik_fontos_szintere_Katolikus_nagygyulesek_Europaban_az_elso_vilaghaboru_elott
- IEISSRICH, Daniel (2017): An Economist's View of the Work of Wilhelm Emmanuel von Ketteler and Its Influence on the Encyclical Rerum novarum. In BACKHAUS, Jürgen – CHALOUPEK, Günther – FRAMBACH, Hans A. (szerk.): *On the Economic Significance of the Catholic Social Doctrine. 125 Years of Rerum Novarum*. Cham: Springer, 11–25. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-319-52545-7_2
- GEOSITS Lajos (1931): A Rerum novarum történetéhez. *Katolikus Szemle*, 45(5), 326–344.
- GERGELY Jenő (1998): XIII. Leó és a keresztényszocializmus. *Vigilia*, 63(11), 826–829. Online: https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1998_11_facsimile.pdf
- GIESSWEIN Sándor (1913): *Keresztény szociális törekvések a társadalmi és gazdasági életben*. Budapest: Stephaneum Nyomda. Online: https://mtda.hu/books/kereszteny_szocialis_torekvesek.pdf
- GRANDERATH, Theodor szerk. (1890): *Acta et decreta sacrorum conciliorum recentiorum. Collectio Lacensis*. Tomus septimus. Friburgi Brisgoviae: Herder.
- HUBER Szebasztián (2003): A katolikus egyház politikai és szociális enciklikái és történeti hátterük. *Köz-politika*, 4(8), 30–38.
- KETTELER, Wilhelm Emmanuel von (1864): *A munkások kérdése és a kereszténység. B. Ketteler Manó Vilmos mainzi püspöktől*. Ford. Katinszky Gyula. Eger: Az Érseki Lyceum Könyv- és Könyomdája.
- KISS Mária Rita (2016): 125 éve, május 15-én jelent meg a Rerum Novarum. *Barankovics.hu*, 2016. május 13. Online: <https://barankovicsarchiv.hu/cikk/vallas-es-tarsadalom/125-eve-majus-15-en-jelent-meg-a-rerum-novarum>
- LASALA, Fernando J. de (2012): Un documento pendiente: la «cuestión social», Pio IX y el Concilio Vaticano I. *Gregorianum*, 93(3), 485–496. Online: www.jstor.org/stable/44322319
- MADARAS Éva (1970): Az osztrák keresztényszocializmus előtörténetéből: Karl Freiherr von Vogelsang. In TOKODY Gyula (szerk.): *Egyetemes történeti tanulmányok IV*. Debrecen: KLTE, 77–106.
- MERMILLOD, Gaspard (1868): *L'Église et les ouvriers au XIXe siècle. Discours prononcé à Sainte-Clotilde par Mgr Mermillod Évêque d'Hébron, Auxiliaire de Genève en faveur du Cercle des jeunes ouvriers. Le dimanche 23 février 1868*. Paris: L. Lesort. Online: https://books.google.it/books?id=5D_UsCMVRPcC&printsec=frontcover&source=gbs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q=montagnes&f=false
- MICH, Marvin L. Krier (2004): *Catholic Social Teaching and Movements*. Mystic: Twenty-Third Publications.

- MISNER, Paul (1991): The Predecessors of Rerum Novarum Within Catholicism. *Review of Social Economy*, 49(4), 444–464. Online: <https://doi.org/10.1080/00346769100000039>
- MUELLER, Franz H. (1984): *The Church and the Social Question*. Washington: American Enterprise Institute for Public Policy Research.
- NÉMETH Ákos (2011): Balközép változatok – Politikai kultúra és baloldali pártképződés Nagy-Britanniában és Németországban. In TARRÓSY István (szerk.): *Pécsi politikai tanulmányok VI*. Pécs: Publikon Kiadó – PTE Bölcsészettudományi Kar Politikai Tanulmányok Tanszék, 66–76. Online: https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/13036/0050_11_politika_6.pdf
- O'MALLEY, Martin (2008): *Wilhelm Ketteler and the Birth of Modern Catholic Social Thought. A Catholic Manifesto in Revolutionary 1848*. München: Herbert Utz Verlag.
- ORTELLI, Pascal (2017): *L'Union de Fribourg et le régime du travail. I. L'organisation de l'Union – L'entente internationale pour la protection des travailleurs – La finalité et le rôle du travail humain*. Mesterszakos diplomamunka. Faculté de théologie de l'Université de Fribourg. Online: <https://folia.unifr.ch/unifr/documents/307588>
- PAULHUS, Normand J. (1980): Social Catholicism and the Fribourg Union. *Selected Papers from the Annual Meeting: Society of Christian Ethics*, Twenty-first Annual Meeting, 63–88. Online: <https://doi.org/10.5840/selpapsce19803>
- PETRUZZI, Paolo (1984): *Chiesa e società civile al Concilio Vaticano I*. Roma: Pontificia Università Gregoriana.
- RICCARDI, Andrea (1997): Rerum novarum: il mito e l'avvenimento. In *Rerum novarum. Écriture, contenu et réception d'une encyclique*. Rome: École française de Rome, 11–27. Online: www.persee.fr/doc/efr_0223-5099_1997_act_232_1_5119
- RIES, Markus (2017): Die Sozial-Enzyklika Rerum Novarum Leos XIII. (1891) und ihre Schweizer Wurzeln. *Münchener Theologische Zeitschrift*, 68(3), 274–287. Online: <https://doi.org/10.5282/mthz/5164>
- ROMANI, Mario (1961): La preparazione della «Rerum Novarum». In VITO, Francesco et al.: *Nel LXX anniversario della «Rerum Novarum»*. Milano: Società Editrice Vita e Pensiero, 11–28.
- SZABÓ Róbert – GYORGYEVICS Miklós szerk. (2017): *Egy élet a kereszténydemokráciáért. Kovács K. Zoltán válogatott írásai*. Budapest: Barankovics István Alapítvány.
- SZÉKELY Gábor (2007): Kereszténydemokrácia Németországban. *Múltunk*, 52(3), 202–236. Online: <https://epa.oszk.hu/00900/00995/00011/pdf/szekelyg.pdf>
- TÓTH Krisztina (2021): Az idén 130 éves Rerum novarum és előzményei. *Barankovics.hu*, 2021. május 12. Online: <https://barankovics.hu/az-iden-130-eves-rerum-novarum-es-elozmenyei/>

- TÖRÖK László (2013): *Az egyház társadalmi tanítása*. Eger: Egri Hittudományi Főiskola. Online: <https://jezusszivemezokovesd.hu/wp-content/uploads/2019/03/Tarsadalmitan.docx>
- WALKER, Franklin A. (1967): Bishop Ketteler and Ferdinand Lassalle. *CCHA Study Sessions*, 34, 47–56. Online: <http://journal.cchahistory.ca/journal/CCHA1967/Walker.pdf>
- WALLACE, Lillian Parker (1966): *Leo XIII and the Rise of Socialism*. Durham: Duke University Press. Online: <https://archive.org/details/leoxiiiiriseofsoc01wall/page/256/mode/2up?q=mountains>